

AZ OKTATÁS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI AZ ISKOLA-OTTHONBAN

Közoktatásunk egyik legfőbb törekvése az oktatás korszerűsítése, ezt évek óta számos pedagógiai kutatás, kísérlet, gyakorlati próbálkozás igazolja. Mind a pedagógiai elmélet, mind a gyakorlat szüntelenül keresi — a tananyag és a tankönyvek korszerűsítése mellett — azokat a didaktikai módszereket, eljárásokat, segédeszközöket, amelyekkel az oktatás korszerűbb, tehát a tanulók ismeretszerzése, önálló tanulása az eddiginél nagyobb határfokú, eredményesebb lesz.

Valamennyi, az oktatás korszerűsítésére irányuló törekvésben közös az az alapvető elv, hogy *a tanulókat az ismeretszerzési folyamat aktív részesévé kell tenni*. A tanítási órát tehát úgy kell szerveznie a pedagógusnak, hogy minél több lehetőséget biztosítson a tanulók öntevékenységének, önálló gondolkodásának, önálló munkájának. Az ismeretszerzési folyamat korszerű értelmezésében a tanár irányító tevékenysége mellett egyre nagyobb szerepet kap *a tanulók önirányító tevékenysége*, amelyet azonban szintén tanári irányítás mellett kell „megtanulni”. Tehát az oktatás korszerűsítésének lényeges törekvése, hogy a tanítás és tanulás egységes folyamatot alkosson.

Ebben a törekvésben sajátos szerepet tölt be egy új szervezeti forma: *az iskola-otthon*.

Az iskola-otthon — célkitűzésének megfelelően — olyan szervezeti formát kíván kialakítani, amely a hagyományos iskolánál sokkal több lehetőséget biztosít azoknak az oktatási és nevelési feladatoknak a megoldásához, amelyeket korunk társadalmi igénye állít az intézményes iskolai nevelés elé.

Az intézményes iskolai nevelés legfőbb tevékenységi formája az oktatás. Ennek tartalmával, a tananyag kiválasztásával nem kívánunk foglalkozni. Abból indulunk ki, hogy a tanulók ismereteivel, készségeivel szemben támasztott tantervi követelmények megvalósítása *a tanítási órákon és a tanulók önálló tanulásával* történik. Tehát a tanterv sikeres teljesítése a tanítási óra színvonalától és a tanulók önálló tanulásától függ.

A tanítási óra és az önálló tanulás szorosan összetartoznak, tehát a tanítást és tanulást egységes folyamattá kell alakítani, és ez az iskolai nevelés feladata.

A tanítás színvonalának biztosítása, mind a tartalom, mind a módszerek korszerűsítése kétségtelenül az intézményes iskolai nevelés feladata. Ezzel szemben a tanulók önálló tanulásának, a házi feladat elkészítésének megszervezését, az ehhez szükséges feltételek biztosítását, de még az ellenőrzését sem tekintjük az iskola feladatának. Holott jól tudjuk, hogy az egyes tanulók önálló tanulásának eredménye nemcsak a tanítási óra színvonalától függ, nemcsak attól, hogy mennyire fejlesztette a tanítási óra az értelmi erőket, hogy egyáltalán mennyire értették meg az anyagot. Nem kívánunk a tanulás pszichológiájába

mélyedni, de utalni szeretnénk arra, hogy az önálló tanulás során számos pszichikus funkció rendszeres gyakoroltatására van szükség és lehetőség. Ezeknek a pszichikus funkcióknak a kialakítása és fejlesztése minden egyes tanuló sajátos idegrendszeri struktúrájának függvénye. A tanítási órán a pedagógus a tanulásnak csak az általános, mindenkire egyformán érvényes alapelveit adhatja át a tanulóknak, de *a tanulás tevékenységében tulajdonképpen sohasem látja tanulóit*. Így csak viszonylag kevés tanuló találja meg a sikeres, eredményes tanulás módszerét, nagyon kevés tanulóval sikerül megszerettetni a tanulást. Meg kell tanítani gyermekeinket tanulni, hogy az egyre növekvő ismeret- és információ-tömegben el tudjanak igazodni. Megtanítani pedig csak tevékenységben, magában a tanulás tevékenységében lehet. Sikeres, gazdaságos tanulási módszer kialakítására nemcsak azért van szükség, hogy a tantervet minél eredményesebben teljesíthessük, hogy a tanulók minél jobb érdemjegyeket szerezzenek, hanem a kedvvel végzett tanulás közben alakulnak ki az érdeklődési körök, bontakoznak ki az adottságok.

A korszerű iskolában nemcsak a tanítást és tanulást, hanem *a tanítást és a tanításon kívüli tevékenységet is egységes folyamattá kell alakítani*, és ez is az iskolai nevelés feladata.

Az ember érdeklődésének alakulása szorosan összefügg az őt érő információkkal, szerzett ismereteivel. Ahhoz, hogy gyermekeink érdeklődése mind a társadalom, mind az egyén szempontjából pozitívan alakuljon, meg kell ismerniök, hogy a tananyag hogyan válhat további érdeklődés, szórakozás, hobby forrásává. Meg kell tanítanunk gyermekeinket a szabad idő hasznos, kulturált eltöltésére, ezt is csak tevékenységben lehet megtanítani, tehát ha a tanulók szabad idejüknek egy részét „szabadon”, de szervezett pedagógiai hatások között töltik.

Véleményünk szerint *a tanulás megtanítása, a szabad idő eltöltésére nevelés* — a kor követelményeinek megfelelően — *elsősorban az iskolai nevelés feladata*. Ezek olyan feladatok, amelyeket főleg a tanításon kívüli időben kell megoldani. Erre biztosítunk lehetőséget, ha az intézményes nevelés szervezett pedagógiai hatását rendszeresen napi 3—4 órával megnöveljük. Az iskolában folyó egésznapos nevelésnek — értelmezésünk szerint — nem az az egyetlen kritériuma, hogy a tanulók hány órát töltenek az iskolában. Bizonyos szociális feltételek biztosítása, ebédeltetés, általános felügyelet még nem tekinthető „egésznapos nevelésnek”. Mint ahogy megvalósítható az „egésznapos” nevelés akkor is, ha a gyermekek történetesen nem az iskolában ebédelnek.

Az iskolában folyó egésznapos nevelésen tehát *olyan intézményes nevelési formát értünk, amelyben a tanulók rendszeresen 8—10 órát töltenek naponta az iskolában, az iskola pedig arra törekszik, hogy a különböző tevékenységi formákban az oktatást és nevelést egységes folyamattá alakítsa a tanulók egészséges szellemi és testi fejlődése érdekében*.

Az iskolában folyó egésznapos nevelés egy sajátos szervezeti formáját alakítottuk ki hét éve folyó kísérleti munkával *Hódmezővásárhelyen* a Pétőfi Sándor Általános Iskola valamennyi osztályában, *Makón* a Szoboszlai Imre Általános Iskola alsó tagozatában és Csongrád megye számos iskolájában.

Az iskola-otthon *szervezeti formája az alsó tagozatban*. A tanulók 8-tól 17 óráig, illetve szombaton 8-tól 14 óráig vannak az iskolában. Mint minden napközis osztálynál, itt is két pedagógus tartozik egy osztályhoz, de itt nincs külön tanító és napközis nevelő. A két pedagógus egyforma óraszámban tanít és vezeti a különböző napközis tevékenységi formákat. A tanítók felosztják egymás között a tantárgyak tanítását úgy, hogy közismereti és készségi tantárgyat is tanítanak. Ennek a helyzetnek megfelelően az iskola foglalkozási rendje is eltér a hagyományostól (délelőtt

tanítási órák, délután napközis foglalkozás), és természetesen a tanítási órák rendje is más. Mind a tanítási órák, mind a napközis foglalkozásnak megfelelő idő — tanulás, feladatok elkészítése, szakköri tevékenység, játék, séta, kulturális és szabad foglalkozás — célszerűen váltakoznak az egész rendelkezésre álló idő folyamán. Házi, tehát otthon elvégzendő feladatot egyáltalán nem kapnak a tanulók. Sőt tanszereiket is csak szombatonként viszik haza, hogy füzeteiket, munkáikat megmutassák szüleiknek. Az egyes tantárgyakból a tanítási óra végén azonban — a hagyományos módon — feladatokat kapnak, amelyeket az órarendben meghatározott időben, a tárgyat tanító tanár felügyelete mellett végeznek el a tanulók. Az első osztály elején tanári irányítással, majd egyre inkább teljesen önállóan.

Az időbeosztás tehát oktatásra, gyakorlásra, önálló feladatmegoldásra, önálló tanulásra és kiegészítő foglalkozásokra terjed ki. Magasabb osztályokban a tantervben előírt tanítási órák számának növekedésével arányosan növekszik a gyakorlás és tanulás ideje, a kiegészítő foglalkozások ideje pedig némileg csökken. Az órarend kétheti váltással készül, mert az egy osztályban tanító két pedagógus hetenként váltakozva tanít délelőtt, illetve délután. Így minden pedagógusnak minden második szombatja szabad.

Az iskola-otthon szervezeti formája a *első tagozatban*. A napi, illetőleg hetirend összeállításánál abból indultunk ki, hogy a tantervileg előírt kötelező 45 perces tanítási órák mellett minden nap biztosítsunk órarendben meghatározott időben szaktanári felügyelettel történő önálló felkészülést. Ezt az időt 25, illetve 20 percben állapítottuk meg. Ez az idő egyrészt elég a szaktanári felügyelettel történő felkészüléshez — hiszen a teljesen önálló, kötetlen tanuláshoz is kell időt biztosítanunk —, másrészt egy 20 és egy 25 perces szaktanári felügyelet elszámolás szempontjából egy 45 perces tanítási órával egyenlő, tehát kötelező órának vagy korrepetálási órának számít.

A napközis nevelő lett az osztályfőnök. Ezt nevelési szempontból indokoltak tartjuk, hiszen ő tölt legtöbb időt a gyermekekkel az új szervezeti formában is. A napközis osztályfőnök tartja az osztályfőnöki órákat, ezenkívül az egyik szaktárgyát tanítja az osztályban. Az adminisztratív osztályfőnöki teendőkre biztosított „eszmei” osztályfőnöki órát egy délelőtt tanító szaktanár kapja, így tulajdonképpen két osztályfőnöke van minden osztálynak.

A hét öt napján minden délelőtt négy tanítási óra van. Ezek közül az egyik általában kevesebb szellemi tevékenységet igénylő óra. Szombaton hat tanítási óra van, lehetőleg két rajz, vagy két gyakorlati órával. A tanítási órák között 10, a negyedik tanítási óra után 20 perces szünet van. Ez után a pihenő után egy huszonöt és két húsz perces szaktanári felügyelettel történő önálló foglalkozás következik. Ez nem „pót-óra”, mégis szerves része az oktatási-nevelési folyamatnak. Ez idő alatt a tanulók önállóan dolgoznak. Először a tankönyvből és a tanítási órán írt vázlatból rögzítik az új ismereteket. A tanár felügyel, sőtál közöztük, megfigyeli, hogy ki hogyan dolgozik, mennyire értette meg a tanítási óra anyagát, a kapott feladatot. Látja, hogy kinél milyen formában van szükség segítségre. A tanuló csak akkor kezdhet az írásbeli feladat megoldásához, ha előzőleg a szükséges tudnivalókat a tankönyvből, füzetből gondosan át tanulmányozta. A tanulók nem egyforma ütemben haladnak az önálló tanulásban. Minden osztályban számos olyan tanuló volt, aki ez alatt az idő alatt teljesen elkészült feladatával, később csak ismétlenie kellett. A leggyengébb tanuló is úgy fejezte be a foglalkozást, hogy megértette feladatát.

13^h 05-kor az osztályfőnök, a napközivezető veszi át az osztályt. 15 óráig pihenő, szabad foglalkozás, kultúrfoglalkozás, ebéd stb. van. Ez idő alatt azok a tanulók, akiknek magaviselete ellen nincs kifogás, engedélyt kaphatnak, hogy az iskolából eltávozhassanak, bevásárolni, családi megbízatásokat elintézni.

15 órától 15^h 45-ig tantervi óra van. A délutáni órákat elsősorban a napközivezetők, az osztályfőnökök tartják. A délelőtt dolgozó tanárok közül csak az éneket és testnevelést tanítók tartanak egy-egy osztályban órát, azokon a napokon, amikor egyébként is énekkari, illetve sportköri óráik vannak. A délelőtt dolgozó tanároknak semmi délutáni munka nem vár, csak önkéntes felügyelet vagy korrepetálás. Az óra után pihenő, majd tanulmányi munka következik (önálló tanulás az osztályfőnök felügyeletével). Ez idő alatt mindenki azt és olyan sorrendben tanul, ahogyan egyénileg szükségét érzi. Ha a délelőtti önálló foglalkozáson nem fejezte be az írásbeli feladatát, természetesen ebben az időben teszi azt is. Akik a délutáni tanulmányi időben hamarabb elkészültek feladataikkal, mint a munkaidő vége, lehetőséget kapnak, hogy a klubszobában, tornateremben és a műhelyteremben érdeklődésüknek, igényeiknek megfelelően pihenjenek, szórakozzanak.

Az iskola-otthon szerepe a tanítás és tanulás folyamatában

Az iskola-otthon szervezeti formája és a már jelenleg kialakult kísérleti munkarendje is több lehetőséget biztosít a korszerű tanítás és tanulás eredményességének fokozására, mint a hagyományos iskola.

Tapasztalataink szerint a tanítás és tanulás csak akkor alakítható valóban egységes folyamattá, ha a pedagógus a tanítási órán kívül is meggyőződhet arról, hogy tanítványai egyénenként hogyan dolgozták fel, értették meg az új ismereteket, az ebből adódó feladatokat, ha megismeri egyéni adottságaikat és ennek megfelelően tud segíteni a gazdaságos egyéni tanulási módszer, a helyes önirányító rendszer kialakításában. Ha erre nincs a pedagógusnak lehetősége, vagy kénytelen ezt a lehetőséget valaki másnak — akár egy másik szakavatott pedagógusnak — átadni, akkor a tanítás és tanulás egységes folyamattá alakítása rendkívül nehéz és eredményessége nagyon kétséges.

Az iskola-otthon szervezeti keretei között megvan a lehetősége a tanítás és tanulás egységes folyamattá alakításának. Ilyen körülmények között felvetődik a kérdés, hogy *egyáltalán szükség van-e a hagyományos házi feladatoknak megfelelő feladatok kijelölésére, amelyeket a tanulónak a tanórán kívül kell megoldaniuk, megtanulniuk?* A tanítási óra korszerűsítésében, a tanulói aktivitás, az önálló munka lehetőségének fokozásával nem célszerűbb-e a tanulók önálló feladatmegoldását, az ismeretek rögzítését, gyakorlását, alkalmazását is teljes mértékben beleépíteni a tanítási órába? Az egésznapos iskolákkal foglalkozó irodalomban leggyakrabban ezzel a megoldással találkozunk.

Az iskola-otthon arra törekszik, hogy mind az alsó, mind a felső tagozatos tanulók teljes mértékben eleget tegyenek tanulmányi kötelezettségeiknek az iskolában és otthon ne kelljen tanulniuk. Tehát a hagyományos értelemben vett szó szerinti „házi feladat” megszűnt. Mégis az a véleményünk, hogy a tanítási óra minden korszerűsítő törekvése mellett is szükség van a hagyományos házi feladat didaktikai funkcióit átvállaló önálló feladatokra, önálló tanulásra is, amelyre időt és pedagógiai irányítást kell biztosítanunk a jelenleg érvényben levő 45 perces tantervi órákon kívül is.

Álláspontunkat a következőkkel indokoljuk:

1. A jelenleg érvényben levő oktatási rend mellett (45 perces tanítási órák, tantervi anyag, tankönyvek, osztálylétszám, a pedagógus kötelező óraszám stb.) a tanítási óra korszerűsítése — beleértve a ma még kísérleti állapotban levő eljárásokat, technikai eszközök alkalmazását is — nem biztosít elég lehetőséget arra, hogy valamennyi tanuló az adottságainak megfelelő maximális teljesítményt tudja nyújtani. Arra sincs lehetőség, hogy a pedagógusok tanítványaik adottságait sokoldalúan megismerjék, és minden esetben megfelelő egyéni segítséget, irányítást tudjanak adni.

2. A tanulók aktivitására, önálló munkájára épülő korszerű tanítási órán a tanulók különböző eljárások és eszközök (csoportmunka, egyéni feladatok, feladatlap, program, iskola tv stb.) segítségével meglévő ismereteik alapján elemzik — analizálják és szintetizálják — az új anyagot, alkalmazzák az új ismereteket. A szükséges pszichikus funkciók gyakorlása, az ehhez szükséges idő azonban nagymértékben függ nemcsak a tanulók adottságaitól, hanem egész személyiségüktől, érdeklődésüktől, információs- és élmény-anyaguktól, és még sok egyéb tényezőtől. Tehát a tanulók teljesítményeinek értékelése, osztályozása csak akkor igazságos, ha lehetőséget biztosítunk, hogy a bármilyen szempontból hátrányos helyzetű tanulók szorgalommal, akarattal, egyéni munkával pótolják hiányosságait, annyi időt áldozzanak a tanulásra, amennyire szükségük van ahhoz, hogy egészséges életmód mellett kibontakoztassák adottságaikat.

3. A tanítási óra menetébe beiktatott, egyéni vagy csoportmunkával megoldható feladatok sok szempontból rendkívül hasznosak, de önmagukban nem adnak arra lehetőséget, hogy a tanulók kialakítsák egyéni adottságaiknak megfelelő, leggazdaságosabb egyéni tanulási módszereiket.

4. Szükséges az önálló tanulási idő azért is, mert szükség van bizonyos memorizáló, lexikális tanulásra is, ehhez pedig közismerten a különböző tárgyakból különböző időre van szüksége a tanulónak.

5. Az egész személyiség formálása szempontjából is lényeges szerepe van az önálló tanulásnak. A tanulónak meg kell ismernie saját adottságait, tudnia kell, hogy milyen sajátosságokat kell önmagában az önálló tanulás segítségével kifejlesztenie. A tanítási órán meg kell figyelnie és

egyeznie, hogy mely tárgyból milyen feladatokat kell majd önállóan megoldania, különbséget kell tennie a feladatok nehézségi foka között, meg kell tanulnia a rendelkezésre álló időt úgy beosztani, hogy érdeklődésének, adottságainak megfelelően a leggazdaságosabban tudja azt kihasználni.

Ha elfogadjuk, hogy az iskola-otthonban is szükség van a hagyományos házi feladatok funkcióját betöltő önálló feladatokra, akkor a következő kérdés, hogy *ezek a feladatok mindenki számára azonos feladatot vagy egyénileg differenciált feladatot jelentenek-e?*

Arra törekszünk, hogy a tanulók az adottságaiknak megfelelő maximális teljesítményt nyújtsák. A különböző adottságok csak a megfelelően differenciált tevékenységben, feladatrendszerek segítségével fejleszthetők a kívánt irányba. A feladatok differenciálásánál alapvető fontosságú, hogy a pedagógus ismerje tanítványai adottságait, csak így határozhatja meg eredményesen a „fejlesztés” módszerét, ütemét. Ezért is szükséges, hogy a pedagógus ne csak a tanítási órán, hanem a tárgyára való önálló felkészülés közben is lássa tanítványait.

A tanítási órán is van lehetőség a tanulók önálló feladatmegoldási munkájára, eközben differenciált feladatok adására. A tanítási órán azonban a pedagógus elsősorban a tanulói teljesítményeket látja, *ritkán van alkalma „a teljesítményhez vezető út”, az önálló tanulás, az esetleges hibák megismerésére.* A differenciált feladatok pedig csak akkor vezetnek tartósan jobb teljesítményhez, ha a gyakorlás mellett a hibák tudatos kiküszöbölését is szolgálják. A hagyományos iskolában a differenciált feladatokat vagy differenciált házi feladatokat általában az előző feladatok érdemjegyei alapján kapják a tanulók, pedig a kívánt cél szempontjából nagyon lényeges, hogy egy, a vártnál gyengébb teljesítmény miatt nem jobb? Egyszeri esetről van-e szó, vagy rendszeres hibáról; nem érti a tanuló a feladatot vagy a feladat megoldásához szükséges összefüggéseket; nem figyelt oda, amikor a feladatot meghatározták, vagy nem figyelt oda a megoldás részmuveleteire, esetleg az alpműveletekkel nincs tisztában stb., és még sorolhatnánk azokat a lehetőségeket, amelyek „egyformán” hibás, rossz teljesítményhez vezetnek. Nagyon sokszor „csak” az a hiba, hogy a tanuló nem alakította ki vagy nem tudja kialakítani a helyes tanulási módszert, esetleg nem is tudja, hogyan kellene változtatnia a módszerén. Ha a pedagógus látja a tanulót az önálló tanulás, az önálló feladatmegoldás közben is, és segít a helyes egyéni tanulási módszer kialakításában, máris olyan „differenciált eljárás” folyomódott, amely leginkább hozzájárul a tanuló adottságainak kibontakoztatásához.

Egységes képzést nyújtó iskolákban *feltétlenül szükség van az adottságokat megfelelően fejlesztő, jobb teljesítményekre ösztönző differenciált feladatokra.* Az iskola-otthonban erre nemcsak a tanítási órán, hanem az önálló tanulás idején, az „önálló foglalkozásokon” is sok lehetőség van. A tanítás és tanulás folyamatának korszerűsítésében az iskola-otthon legsajátosabb lehetősége az önálló foglalkozás.

„Önálló foglalkozás” az alsó tagozatban

Az iskola-otthonban nincs házi feladat, ennek funkcióját veszi át az önálló foglalkozás idején végzett tanulás, feladatmegoldás.

Az önálló foglalkozás nevében is kifejezésre juttatja a legfőbb törekvést, hogy a tanulók megtanuljanak önállóan tanulni, dolgozni; a rendelkezésükre álló időt jól beosztani. Az elnevezésben tudatosan a „foglalkozás” szót alkalmaztuk a „tanulás” helyett. Úgy éreztük, hogy a „foglalkozás” szó — ha nem is a leg-

szerencsésebb — magában foglalja, hogy ebben az időben nemcsak „tanulás”, hanem sokoldalú tevékenység folyik, esetenként gyűjtőmunkával, rajzolással vagy egyéb olyan manuális tevékenységgel összekötve, amely a szó megszokott értelmében nem jelent tanulást, vagy helyesebben nemcsak tanulást jelent.

Az önálló foglalkozáson minden esetben a tárgyat tanító pedagógus van jelen. Mivel a tanulók önállóságának kialakítása folyamat, amely csak tevékenységben valósítható meg, a pedagógusnak is fontos funkciója van az önálló foglalkozások idején. A pedagógusnak világosan kell látnia, hogy az önálló foglalkozás semmi körülmények között nem lehet „pót tanítási óra”, azonban az oktatás folyamatának, a tanítás—tanulás egységes folyamatának szerves része. A pedagógusnak az egész folyamat megtervezésében és megszervezésében tudatosan kell építenie az önálló foglalkozások lehetőségeire, és ennek megfelelően kell az irányítás módszereit megválasztania és kidolgoznia.

Az önálló foglalkozás szervezeteileg független az órától, de az oktatási folyamatnak úgyannyira szerves része, hogy közvetlenül visszahat a tanítási óra pedagógiai munkájára.

A tanítási órára gyakorolt hatása a következőkben nyilvánul meg:

1. A tanulók önálló munkájának megfigyelése és értékelése rendszeres visszajelzést ad a pedagógusnak arról, hogyan értették meg tanítványai a tanítási óra anyagát, mennyire tudták az új ismereteket rögzíteni, alkalmazni. Jelzést kap a pedagógus arról is, hogy mi lehetett az esetleges hibák forrása, hogyan kell a következő tanítási órát megszerveznie, milyen módszert kell alkalmaznia, milyen feladatokat kell adnia a hibák kijavítására.

2. Az önálló foglalkozáson a pedagógus ellenőrzi és értékeli a tanulók írásbeli munkáját, tehát a tanítási órából elmarad a hagyományos házi feladat ellenőrzése és értékelése. Ezzel tanítási óránként átlagosan 8—10 perc felszabadul. Ezt az időt a didaktikai célkitűzéseknek megfelelően különbözőképpen lehet hasznosítani, ismétlésre, gyakorlásra, bizonyos munkák csoportos értékelésére stb.

3. A pedagógus látja tanítványait önálló tanulás közben, rendszeresen sokoldalú információt kap nemcsak a tudásukról, hanem adottságaik, egész személyiségük fejlődéséről. Ismeretei birtokában a tanítási órán is olyan egyéni feladatokat adhat, amelyek leginkább elősegíthetik a kívánt cél elérését. Az önálló foglalkozás, a tárgyat tanító pedagógus irányítása az önálló tanulásban nagy hatással van a gyermekek egész személyiségére. Minden külön felszólítás, motiválás nélkül természetes, hogy ebben az időben mindenki önállóan dolgozik és valóban a tanulással foglalkozik. A munka rendszeres ellenőrzése és értékelése, a várható sikerélmény, az a lehetőség, hogyha a tanuló készen van a feladatával, kedvére töltheti idejét, ösztönzőleg hat tanulására. A pedagógus állandó jelenléte, rendszeres ellenőrzése, segítő szándékú irányítása lényegesen csökkenti a pedagógussal szemben gyakran érzett félnépséget, feszültséget. Az egészségesebb tanár—diák viszony — amelynek kialakulásához az önálló foglalkozás is hozzájárul — azt eredményezi, hogy a tanulók a tanítási órán is sokkal „természetesebben” vesznek részt, a felelés nem kelt bennük félelmet, gátlást.

4. A tanítás és tanulás egységes folyamattá alakítása szempontjából az önálló foglalkozásnak, a pedagógus felelősségének növelésében is nagy a jelentősége. Ilyen szervezeti formában ugyanis a pedagógus nemcsak a tanítási óra eredményességéért felelős, hanem azért is, hogy a tanulók milyen mértékben, hogyan tanulják meg és alkalmazzák az új ismereteket, a tantervi anyagot. Megszűnik a felelősség átruházása, ami a hagyományos napközi otthonban még gyakran tapasztalható a tanító és a napközis nevelő között.

Az önálló foglalkozás az önálló tanulásra, feladatmegoldásra biztosított idő. Az iskola-otthon keretei között azonban a pedagógusok sokféle tevékenységi formában vannak együtt tanítványaikkal, tehát lehetőség nyílik arra is, hogy az új ismereteket ne csak tudatos tanulással, hanem megfelelő pedagógiai irányítás mellett játék és egyéb tevékenység közben is rögzítsék, alkalmazzák. Tehát az oktatás és az oktatáson kívüli tevékenységek is egységes folyamattá alakíthatók az iskola-otthonban.

Önálló foglalkozás a felső tagozaton

A felső tagozaton az önálló foglalkozás célja, didaktikai funkciója lényegében azonos az alsó tagozatával: önálló gondolkodásra, tanulásra, munkára nevelni a tanulókat. Mégis alapvető különbség van az alsó és felső tagozatosok önálló foglalkozásai között. A különbség több tényezőtől adódik:

1. A felső tagozaton a szakrendszerű oktatás az ismeretek és ezzel együtt a tanulók érdeklődésének differenciálódását jelenti.

2. Az egyes szaktárgyi órákra való felkészülés módszere csak alapelveiben azonos (előbb az elméleti ismeretek; azután azok gyakorlati alkalmazása, az írásbeli feladat), de részleteiben az önálló tanulás, feladatkészítés módszere függ a tárgy és a tananyag rész jellegétől és függ az egyes tanulók adottságaitól, a tárgyhoz, a tárgyat tanító pedagógus követelményrendszeréhez való viszonyától.

3. Az iskolavezetés arra törekszik, hogy a pedagógusközösség részéről — mind módszerben, mind követelményekben — egységes pedagógiai hatás érje a tanulókat, de megengedett határokon belül a pedagógusok egyéniségüknek és az osztályhoz való viszonyuknak megfelelően alakítják ki módszereiket, követelményrendszerüket. A tanulóknak az órákra való felkészülésnél tehát nemcsak a szaktárgy sajátosságaira, hanem a tárgyat tanító pedagógus sajátos pedagógiai eljárásaira is figyelemmel kell lenniük.

4. Az iskola-otthon alsó tagozatában négy év alatt — helyes pedagógiai irányítás mellett — az önálló foglalkozásokon a tanulók megtanulják az önálló tanulás lényeges alapelemeit. A felső tagozat önálló foglalkozásain fokozott lehetőséget kell biztosítanunk arra, hogy — a differenciálódó ismereteknek megfelelően — a tanulók adottságai kibontakozzanak és kialakuljon határozott érdeklődési körük.

A felső tagozat szervezeti formája az önálló tanulásra, feladatmegoldásra kétféle időt biztosít a napirendben:

dél előtt egy 25 és két 20 perces, szaktanári felügyelettel történő önálló foglalkozást,

délután 90 perces önálló tanulási időt, az osztályfőnök felügyeletével.

A *dél előtti foglalkozás didaktikai funkciója*. A szaktanár felügyelete mellett mindenki önállóan foglalkozik a tananyaggal. 20 perces munkának nem lehet az a célja, hogy minden tanuló teljes mértékben készüljön el a feladatával és tanulja meg a leckét. 20 perc azonban minden tárgyból elegendő ahhoz, hogy a tankönyv és a füzetbe írt óravázlat segítségével minden egyes tanuló elmélyedjen az új anyagrészben, elemezze azt, használja a szükséges segédeszközöket, tehát önálló feldolgozás alapján valóban megértse az anyagot és a hozzá tartozó feladatot.

20 perces foglalkozás elegendő ahhoz is, hogy a szaktanár visszajelzést kapjon arról, hogy milyen eredményű volt a tanítási óra, jelzéseket kapjon arra, hogyan készüljön fel a következő tanítási órára, megismerje az egyes tanulók tanulási módszereit, munkáját, adottságait és megfelelő pedagógiai irányítást tudjon adni az adottságok szerinti teljesítmény eléréséhez.

Az egyes önálló foglalkozások sajátos didaktikai feladatait a *sajátos pedagógiai helyzet határozza meg* (a tantárgy, az anyagrész, a feladat, az osztály jellege, a pedagógus célkitűzése stb.), és ennek megfelelően változhat az önálló foglalkozás didaktikai funkciója azonos tantárgyhoz tartozó feladatrendszerben is.

Magyar nyelv- és irodalomból például számos olyan nyelvtani és irodalmi feladat adható, amely a tanítási órán való kellő előkészítés után teljes mértékben megoldható a rendelkezésre álló 20 percben. Természetesen nem képzelhető az el, hogy egy fogalmazás átgondolt megalkotottsággal 20 perc alatt elkészül. Ebben az esetben nem az a cél, hogy a tanulók elkezdjék a fogalmazást a délelőtti foglalkozáson, kiessenek a gondolatmenetéből és délután nehezen vagy csak érezhető töréssel fejezzék be. A délelőtti 20 perc nagyon alkalmas arra, hogy a tanulók önálló munkával anyagot gyűjtsenek a dolgozathoz, rendezzék azt, és megírják a vázlatot. Az átgondolt vázlat alapján délután könnyebben és rövidebb idő alatt meg tudják írni a fogalmazást. (Nem túl gyakori a „házi feladatként” feladott fogalmazás, amelyet az önálló foglalkozáson kell a tanulóknak elkészíteni, mégis így azt is elérjük, hogy előre rendezzék anyagukat, előre írják meg a vázlatot és ne utólag — ahogy ez még az érettségi írásbeli dolgozatnál is lenni szokott.)

Matematikából például adhat a pedagógus azonos típusú feladatokból három feladatot. Az első példa megoldása több gondolkodást igényel, a másik kettő már a felismert összefüggések alkalmazásának gyakorlására szolgál. Ilyen esetben célszerű, hogy az első „mintapéldát” teljes egészében dolgozzák ki a délelőtti önálló foglalkozáson, hogy a pedagógus ellenőrizhesse a munka önállóságát, a helyes gondolatmenetet, be tudjon avatkozni ott, ahol szükségét látja. Ha a feladatokat jól előkészítették a tanítási órán, valamennyi tanuló megoldja mindhárom feladatát 20 perc alatt, de ha vannak is lassabban gondolkodók, dolgozók, a mintafeladatot ők is megoldották önállóan, tehát ismerik a helyes gondolatmenetet, és délután ennek alapján megoldják a többi feladatot is önállóan. Előfordulhat, hogy a pedagógus például három különböző típusú feladatot ad a tanulóknak. Ebben az esetben előre felhívhatja a figyelmet arra, hogy az önálló foglalkozáson először a megoldási terveket készítsék el, és csak azután kezdjék el a kidolgozást. A cél itt is az, hogy a pedagógus az önálló munkát ellenőrizze; meggyőződjön arról, hogy az összefüggéseket mindenki önállóan felismeri és a szükséges ismereteket alkalmazni is tudja.

Valamennyi tantárgyból hozhatnánk példát arra, hogyan módosítja a sajátos pedagógiai célkitűzés az önálló foglalkozás didaktikai feladatait, módszereit.

A délelőtti önálló foglalkozás pedagógiai irányítása biztosítja, hogy addig nem kezdhetnek a tanulók a feladatok írásbeli megoldásához, amíg a szükséges elméleti ismereteket nem sajátították el.

A délutáni önálló foglalkozás didaktikai funkciója. Délután 90 perc áll a tanuló rendelkezésére, amelyet a hagyományos napközis tanuláshoz megfelelően, az osztályfőnök felügyelete mellett tölthetnek el. Ebben az időben mindenki egyéni megítélése alapján foglalkozik a tanulóval.

A délutáni önálló foglalkozás célja, hogy azt a tananyagot, amelynek összefüggéseit megértették, most rögzítsék, megtanulják úgy, hogy mind az ismereteket, mind azok alkalmazását (a feladatmegoldásokat) reprodukálni tudják. Tehát a délelőtti önálló foglalkozáson megkezdett munkát, tanulást a délutáni önálló foglalkozáson fejezik be a tanulók. Aki délelőtt elkészült a feladatával, az délután átismétli az anyagot.

Míg a délelőtti önálló foglalkozáson a frissen szerzett ismeretek rögzítésével, elmélyítésével, alkalmazásával foglalkoznak a tanulók, addig a délutáni önálló foglalkozáson elsősorban a következő nap tanítási óráira készülnek fel. Tehát átismétlik, újból gyakorolják, felelevenítik azt az anyagot, amellyel előző nap délelőtt — a tanítási órán és az önálló foglalkozáson — már foglalkoztak. (Így szervezett formában megvalósítható az a régi törekvés, hogy a tanuló minden nap mindent tanuljon.)

A délutáni önálló foglalkozáson az osztályfőnök felügyel, tehát az általa tanított tárgy — vagy tárgyak — „szaktanári felügyelettel történő önálló felkészülése” is délután van. A délutáni önálló foglalkozásnak ez a része céljában azonos a délelőtti önálló felkészüléssel.

Az önálló foglalkozás pedagógiai hatása

Tapasztalataink szerint a szaktanári felügyelettel történő önálló tanulásknak rendkívül nagy a pedagógiai hatása. Ezt a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A szaktanár megfigyeli tanítványait a szaktárgyára való felkészülés közben, így rendszeres visszajelzés alapján készül a következő tanítási órára, állapítja meg a szükséges és elegendő feladatokat, a sajátos didaktikai célt és módszert.

2. Újabb tevékenységi formában (önálló tanulás) ismeri meg tanítványai adottságait, érdeklődését és ennek megfelelően nyújt segítséget a személyiség formálásában.

3. Kellő pedagógiai irányítással megismerteti tanulóit — mind egyénileg, mind közösen — a szaktárgyára való felkészülés leggazdaságosabb, legeredményesebb módjával.

4. Tanítványai ismeretében megfelelő segítséget nyújt ahhoz, hogy mindenki a képességei szerinti maximális teljesítményre törekedjék.

5. Rendszeresen ellenőrzi, hogy tanítványai valóban önálló munkával készítik-e el a feladatokat és folyamatosan tanulnak-e.

6. Fokozódik a pedagógus felelőssége, hiszen nemcsak a tanítási óráért, hanem részben az önálló tanulás eredményességéért is felelős. Az önálló foglalkozás pedagógiai irányítását — az oktatási órával együtt — meg kell terveznie, erre fel kell készülnie, de így lehetősége van a tanítást és tanulást egységes folyamattá alakítani.

A tanítási óra és az önálló foglalkozás — azonos pedagógus irányítása mellett — olyannyira egységes folyamattá alakítható, hogy *szinte mesterkéltnek látszik a folyamat egyes mozzanatait éles határral elválasztani*: a 45 perces tanítási órát sajátos didaktikai feladataival és a 20—25 perces önálló tanulást mereven elkülöníteni. Az elkülönítésre mégis mindaddig szükség van, amíg az oktatásközpontú szemlélet alapján fennáll a „pót óra” veszélye.

Feltevésünk ellenőrzésére három tanárral való megbeszélés alapján három szaktárgyban 6 hétig tartó kísérletsorozatot végeztünk. A három tárgy kiválasztásában (magyar nyelv és irodalom, történelem, orosz nyelv és irodalom) inkább a tanárok személye volt a döntő, mint a szaktárgy jellege.

Kísérletünk a következő megfontolásból indult ki: Az iskola-otthonban a szaktanár 45 perces tanítási óra és 20 perces önálló felkészülés pedagógiai irányításáért felelős. Ebben az időben — váltakozó sorrendben és módszerrel a következő didaktikai feladatokat kell megoldani: számonkérés, új anyag feldolgozása, új ismeretek alkalmazása, gyakorlása stb., feladat megjelölése — ez eddig a tanítási óra feladata — és önálló tanulás, feladatmegoldás, felkészülés a következő tanítási órára — ez az önálló foglalkozás feladata.

Ha egyetértünk azzal, hogy ezeket a mozzanatok tulajdonképpen nem lehet egymástól mereven elválasztani, akkor nem kell mereven ragaszkodnunk a tanítási óra didaktikai feladataihoz a 45 percben és az sem szükségszerű, hogy a 20—25 perces foglalkozások csak az önálló tanulás célját szolgálják. Sokkal inkább úgy kell felfognunk, hogy a *pedagógusnak a felsorolt didaktikai feladatok megoldására 65—70 perc áll rendelkezésére, amelyet — az összes tényezők figyelembevételével — a sajátos didaktikai célkitűzéseknek megfelelően tervezhet meg*. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a megfontolás egy viszonylag szűk körű pedagógiai kísérlet alapja volt, amelyben minden tanár — kellő előkészítés alapján — gondosan ügyelt arra, hogy pedagógiai tevékenységét a tanulók önálló munkájára építse és valamennyi didaktikai feladat megoldására arányosan jusson idő. A kísérletben, miután alkalmazkodni kellett az egész iskola tanrendjéhez, meg kellett maradnunk a 45 és 20—25 perces időbeosztásnál. Az ellenőrizhetőség kedvéért bizonyos „foglalkozás-változatokat” kellett alapul vennünk, nem hagyatkozhattunk egészen a pedagógus belátására a foglalkozás megtervezésénél, hiszen ha minden tanítási órán változtatunk a didaktikai feladatok megoldási sorrendjén, akkor nincs lehetőségünk megfigyelési szempontjaink alapján az egyes változatok hatásának ellenőrzésére.

Minden tantárgyból megfelelő anyagrészt kiválasztva három változat szerint dolgoztak a kísérletben résztvevők 2—2 héten át. A három változat a következő volt:

45 percben

1. számonkérés, új anyag feldolgozása
2. új anyag feldolgozása, önálló tanulás
3. önálló tanulás, számonkérés

20—25 percben

- önálló tanulás
- számonkérés
- új anyag feldolgozása

A 45 perces foglalkozás két mozzanata nem feltétlenül különült el egymástól. A kísérlet tapasztalatait nem elemezzük — hiszen csak előkísérlet volt — annyit azonban megállapíthatunk, hogy szoros összefüggés van a didaktikai mozzanatok sorrendje, váltakozása, időtartama, valamint a tanulók aktivitása, önállósága, az alkalmazott didaktikai módszerek, a szerzett ismeretek tartóssága, alkalmazhatósága, mélysége, az önálló tanulás hatékonysága között.

A problémák jó része nem új, de sajátosan vetődik fel az iskola-otthon szervezeti keretei között, a megoldásra többféle lehetőség kínálkozik. A legeredményesebb út keresése a további kutatások feladata.

A kísérlet két legizgalmasabb kérdése: *a leggazdaságosabb önálló tanulás feltételeinek tisztázása és az egyes didaktikai mozzanatok legmegfelelőbb időtartamának megállapítása.*

Az önálló tanulás a kísérlet különböző változataiban megelőzte és követte az új anyag feldolgozását, közvetlenül és bizonyos időeltolódással. Tapasztalataink azt mutatták, hogy kísérletünk feltételei között minden változatnak voltak a tanulás eredményessége szempontjából hasznos tényezői. Az egyes tényezők uralkodó jellegét elsősorban a feladat, a tanulnivaló sajátossága határozta meg. Bár messzemenő következtetést előkísérletünkől nem vonhatunk le, annyit mégis mondhatunk, hogy a munka akkor látszik legeredményesebbnek, ha a pedagógiai szituáció mérlegelése alapján a sajátos didaktikai feladatok határozzák meg esetenként a didaktikai mozzanatok sorrendjét. A pedagógusokat erre fel kell készíteni, az ehhez szükséges tényezők feltárását (mikor, milyen körülmények között, milyen megoldás látszik célravezetőnek) a további pedagógiai kutatásoknak kell elvégeznie.

Az egyes mozzanatok időtartamának meghatározásában — mint mondtuk — a szervezeti forma munkarendje kötött bennünket. A 20—25 perces foglalkozások mindig a délelőtt utolsó szakaszában voltak. Ennek ellenére azt tapasztaltuk, hogy ezeken a foglalkozásokon a tanulók végig aktívan résztvettek. Szembetűnő volt ez a számonkérés, de még inkább az új anyag feldolgozása közben. Bizonyos, hogy a tanulók aktivitásában nemcsak a foglalkozások időtartamát játszott motiváló szerepet, de miután mindhárom kísérletező tanár mindhárom tantárgyban hasonló tapasztalatokat szerzett, felvetődik a kérdés, hogy vajon *a 45 perces tanítási órák jelentik-e a korszerű pedagógiai foglalkozások legmegfelelőbb kereteit?*

Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan egy alsó tagozatban szerzett tapasztalatot is meg kell említenünk. Az ötnapos tanítási héttel dolgozó kísérleti iskolában a 2. osztálytól kezdve a tanítási hét 6. számtanóráját minisztériumi engedéllyel két foglalkozásra bontottuk. Így a 45 perces tanítási óra helyett 20 és 25 perces „tanítási óra” lett. A pedagógusok ennek megfelelően tervezik előre a munkát és a körülményektől függően különböző mozzanatok dominálnak ezeken a foglalkozásokon (gyakorlás, ismétlés, önálló feladatmegoldás, új anyag feldolgozás stb.). Tapasztalataink nagyon hasonlóak a felső tagozatban észleltekhöz; sok esetben eredményesebbnek tűnik egy 20 és egy 25 perces foglalkozás, mint egy 45 perces tanítási óra.

Kísérleti munkánk eddigi oktatási eredményei biztatóak, bár ezek „lemérése” és főleg más iskolák eredményeivel való összehasonlítása nem egyszerű és nem is mindig egyértelmű. Köztudott, hogy a tanulmányi teljesítmény nagyon sok tényezőtől függ és irreális két intézmény oktatási eredményeit a tanulók tanul-

mányi átlagának összehasonlításával mérni. Még kevésbé jogos egy iskola jobb tanulmányi teljesítményét egyetlen tényezőnek — esetünkben az iskola-otthon szervezeti formájának — tulajdonítani.

Oktató munkánk eredményének megítélésében jelenleg elsősorban az egyes iskolák önmagukhoz viszonyított fejlődésére támaszkodunk. Több éves tapasztalataink azt mutatják, hogy a bukások száma az iskola-otthonban lényegesen csökkenthető.

Eddigi oktatási eredményeink szempontjából leginkább említésre méltónak az *ötödik osztályosok eredményeit* tartjuk. Amíg csak az alsó négy osztály dolgozott az iskola-otthon szervezeti formájában, addig is évről évre tapasztalták a pedagógusok, hogy könnyebb az ötödik osztályba való átmenet, mint a hagyományos iskolában. Amióta a felső tagozatban is kialakult az iskola-otthon, azóta az ötödik osztályosok átlageredménye egyáltalán nem esett vissza; sőt még növekedett is a negyedik osztályhoz képest.

A mákói iskolában — ahol eddig hagyományos párhuzamos osztályok is voltak — az ötnapos munkahéttel dolgozó alsó tagozat minden osztályának tanulmányi teljesítménye évről évre magasabb az iskolai átlagnál és a hagyományos formában dolgozó párhuzamos osztályok átlageredményénél.

A nyolcosztályos általános iskola-otthon kísérleti szervezeti forma, sajátos pedagógiai körülményekkel és lehetőségekkel. Tapasztalataiból azonban — már eddigi munkája alapján is — levonhatunk olyan *általános következtetéseket*, amelyek az oktatás egyéb szervezeti formáiban is érvényesek. Az iskola-otthon tapasztalatai, adatszerű megfigyelései, kísérleti eredményei tényként igazolják, hogy

— oktatás és nevelés csak akkor alakítható valóban egységes folyamattá, ha az intézményes iskolai nevelés az oktatáson kívüli tevékenységi formák egy részére is kiterjeszti szervezett nevelőhatását,

— tanítás és tanulás csak akkor alakítható egységes folyamattá, ha a tárgyat tanító pedagógus megismeri tanítványait tárgyára való felkészülés, önálló feladatmegoldás közben is, ha a szaktanár minden egyes tanulónak pedagógiai irányítást ad szaktárgyanként és egyénenként a leggazdaságosabb tanulási módszer kialakításához,

— a tanulókat meg lehet és meg kell tanítani a helyes és eredményes önálló tanulásra, az adottságaiknak megfelelő teljesítmények nyújtására, de ez csak tevékenységben, magában az önálló tanulás tevékenységében lehetséges,

— a pedagógusnak sokféle tevékenységi formában kell megismernie tanulóit, beleértve az önálló tanulást is, ahhoz, hogy segítséget tudjon nyújtani a legkülönbözőbb szempontból hátrányos helyzet leküzdésére.

Közoktatásunk mindenkinek azonos *lehetőséget* biztosít a tanulásra, de a személyiség kibontakozásának *feltételei* — a legkülönbözőbb szempontból adódó hátrányos helyzet miatt — nagyon különbözőek.

Az iskola-otthon annak módját keresi, hogyan tudna minden gyermeknek az azonos lehetőségek mellett azonos feltételeket is biztosítani a kor követelményeinek megfelelő felkészüléshez.